

Törökországi levéltári kutatások

A törökországi levéltári kutatások egyik legfontosabb intézménye az ankarai székhelyű a Török Köztársaság Köztársági Elnöki Hivatala alá tartozó Állami Levéltárak Igazgatósága. E szervezethez két nagymúltú intézmény, a Köztársasági Levéltár (Cumhuriyet Arşivi) és az Oszmán Levéltár (Osmanlı Arşivi) tartozik, amelyeket 2018-ban vontak össze az Állami Levéltárak felügyelet alá. A Köztársasági Levéltár nevéből eredően a Török Köztársaság 1923-as megalakulását követően keletkezett iratanyag legjelentősebb őrzőhelye, míg az Oszmán Levéltár az Oszmán Birodalom működése keletkezett forrásokat őrzi.

Ez utóbbiban található a közel 40-50 millió digitalizált irat nem csak a hódoltság történetének kutatásában, hanem a korai magyar-oszmán kapcsolatok, a mohácsi csata, valamint a hódoltság történetéhez is rengeteg érdekes adatot őriz. Az Oszmán Levéltárban fellelhető 19. századi iratanyag fontos adalékokkal járulhat hozzá az 1848-1849-es forradalom és szabadságharc, a Kossuth-emigráció, valamint az Osztrák-Magyar Monarchia történetéhez is.

Annak ellenére, hogy a 19. század második felében megnőtt az érdeklődés a magyar kutatók körében az érdeklődés az isztambuli kézirat- és levéltári anyagok iránt, a kutatások tényleges kezdetei Karácson Imrére vezethetőek vissza. Ő volt az első olyan magyar kutató, akik az oszmán-török nyelv és a paleográfia alapos ismeretének birtokában kezdett neki a munkának. Nyelvtudásának köszönhetően a korábbi kutatóknál messze nagyobb eredményt tudott felmutatni. A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából 1907-től kezdve folytatott kutatásokat azokban a gyűjteményekben, amelyekbe kutatási engedélyt sikerült szerezni. Munkájának gyümölcseként 1911-ben megjelent a Rákóczi-emigráció oszmán-török nyelvű iratainak a fordítása, ugyanakkor ő ennek kiadását már nem érthette meg a kötet megjelenése előtt, 1911. május 5-én meghalt.

Karácson Imre isztambuli tevékenysége nem csak az iratgyűjtésre terjedt ki, hanem széleskörű kapcsolatokat épített ki a korabeli oszmán tudományos élet legfontosabb képviselőivel, köztük olyan neves tudósokkal, mint Ali Emîrî Efendi, Muallim Cevdettel, akiknek később fontos szerepük lesz az isztambuli levéltárak iratanyagainak rendezésében.

A magyar vonatkozású oszmán-török nyelvű emlékek feltárásában nagy szerep jutott volna az 1916-ban hosszas szervező munkával létrehozott Konstantinápolyi Magyar Intézetnek. Azonban részben a megfelelő oszmán-török nyelvben is járatos kutató hiányában, részben pedig

háborús körülmények, valamint az Osztrák-Magyar Monarchia összeomlását követő zavaros idők miatt 1918 végére megszűnt, s így sajnos soha nem teljesíthette be egyik legfontosabb feladatát.

Az első világháborút követően Fekete Lajos, a Magyar Országos Levéltár levéltárosa tette a legtöbbet a magyar-oszmán kapcsolatokra vonatkozó iratanyag feltárása érdekében. Munkássága nem csak a magyar gyűjteményekben őrzött oszmán-török levéltári kútfők publikálására szorítkozott, hanem lehetőségeihez mérten már a húszas években igyekezett Isztambulban is levéltári kutatások folytatni. Ugyan 1924-ben sikerült eljutnia Isztambulban, de ebben az időszakban nehezen tudott bármi érdemlegeset csinálni. Kutatásait legközelebb 1934-ben tudta folytatni, de az igazi áttörés akkor következett be, amikor kapcsolatainak és szakértelmének köszönhetően 1936-1937-es esztendőben részt vehetett a Miniszterelnökségi Levéltár iratanyagának rendezésében. Noha Karácson Imre hatására isztambuli tartózkodása alatt már elkezdtek foglalkoznia török tudósok is a levéltári iratok rendezésével, ez a munka igazából az első világháborút követően kapott szárnyra. Mivel a török szakembereknek semmilyen tapasztalattal nem rendelkeztek ezen a téren, ezért az első iratrendezések elég eklektikusra sikeredtek. Ali Emîrî Efendi vezetésével létrejött 1918 és 1921 között működött levéltárrendezési bizottság például a szultánok uralkodása alapján kezdte el az iratok rendezését. Ezt követően az İbnülemin Mahmud Kemal vezette bizottság nem az eredeti koncepciónak megfelelően folytatta a munkát, hanem különböző témakörök szerint fogott neki az iratok katalógizálásához. Fekete Lajos érdeme abban mutatkozott meg az 1936–1937-es rendezés során, hogy az Európa-szerte eddigre már elterjedt provenienencia-elve szerint kerültek rendezésre az iratok.

A második világháborút követően kialakuló új világrendben a magyar állam és a Török Köztársaság két egymással ellenséges szövetségi rendszerben találta magát. Noha a magyar és a török kutatók között nem szakadtak meg a személyes kapcsolatok, az isztambuli forrásfeltárást nagyban nehezítette az a tény, hogy a Török Köztársaság 1951-től kezdve a NATO tagja lett, míg Magyar Népköztársaság ott szerepelt a Varsói Szerződés alapítói között 1955-ben. Mindezek ellenére az 1960-as években az Országos Levéltár megbízásából Káldy-Nagy Gyula turkológus történész nagy számú oszmán-török levéltári forrást hozott haza mikrofilmen. Az általa hazahozott anyag jól szemlélteti a magyarországi oszmanisztikai kutatások korabeli irányvonalát. Ennek megfelelően mikrofilmre vett anyag a tahrír defterekből, és a szultáni tanácsai jegyzőkönyvei magyar vonatkozású bejegyzéseiből állt.

Aktaş, Necati– Halaçoğlu, Yusuf, Başbakanlık Osmanlı Arşivi. In: *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Cilt 5. İstanbul, 1992, 122–126.

Akün, Ömer Faruk, İbnülemin Mamud Kemal. In: *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Cilt 21. İstanbul, 2000, 249–262.

Arbanász Ildikó – Csorba György, Magyar kutatók az isztambuli levél- és könyvtárakban a második világháború előtt. In: Dobrovits Mihály (szerk.), *A kísérlet folytatódik: II. Nemzetközi Vámbéry Konferencia*. Dunaszerdahely, 2005, 7–46.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi. Yusuf İhsan Genç et alii. T.C. BAŞBAKANLIK DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 108. İstanbul, 2010.

Çetin, Atilla, Karácson, Imre (Emerich). In: *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Cilt 24. İstanbul, 2001, 379–380.

Csorba György, Az 1848-1849-es törökországi magyar emigráció története. *Hadtörténelmi Közlemények* 112/2 (1999). 352–398.

Dávid, Géza, Lajos Fekete. In: *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Cilt 12. İstanbul, 1995, 299–300.

Fekete Lajos, A török levéltár ügy. *Levéltári Szemle* 15/1 (1937) 20–27.

Fodor Gábor, *Magyar tudomány és régészet az Oszmán Birodalomban: a Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet története*. Budapest, 2021.

Karácson Imre, *A Rákóczi-emigráció török okmányai. 1717–1803*. Budapest, 1911.

Macar Asilli Türk Tarihçisi ve Arşivist Lajos Fekete'nin Arşivciliğimizdeki Yeri. Yayına hazırlayan: Bilge Kaya. T.C. Başbakanlık Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 20. Ankara, 1994.

Sayar, Ahmet Güney, Muallim Cevdet. In: *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Cilt 30. İstanbul, 2020, 311–313.

Sz. Simon Éva, Isztambuli közgyűjtemények az első világháború után (Fekete Lajos jelentése 1924-ből). *Keletkutatás* 2002–2006, 215–228.

Sz. Simon Éva, A törökországi hungarikakutatások aktuális helyzete. *Levéltári Szemle* 69 (2019) 76–82.

Tayşi, M. Serhan, Ali Emîrî Efendi. In: *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Cilt 2. İstanbul, 1989, 390–391.

Az Oszmán Levéltár legfontosabb fondjai

Az Oszmán Levéltárban őrzött magyar vonatkozású iratanyag feltárásakor a korábbi kutatóktól eltérően nem a defterekre, hanem a szálas iratanyagok áttekintésére koncentráltam. Az alábbiakban röviden bemutatom azokat levéltári egységeket, ahol a 15. század közepétől kezdve egészen 1918-ig a legfontosabb magyar vonatkozású iratok találhatóak.

Ali Emîrî Tasnivi Belgeleri (AE)

Ali Emîrî Efendi *török történész* irányítása alatt működő levéltári bizottság által rendezett iratanyag, ahogy már említettem nem az Európában addigra már bevett proveniencia-elv szerint dolgozta fel az iratokat, hanem a pertinencia-elvét vették alapul. Ennek megfelelően az oszmán szultánok uralkodási idejének megfelelően rendezték az iratanyagot, ezzel is megbontva az eredeti iratstruktúrát. A bizottság által rendezett iratok eddig összesen 73 olyan irat került elő, amely közvetlenül a Rákóczi-emigráció történetéhez kapcsolódik. Az iratok zöme, összesen 423 dokumentum 1594 és 1789 közötti időszakra vonatkozóan nyújt érdekes képet a legkülönbözőbb aspektusból a magyar-török kapcsolatokat.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, 418.

Bâb-ı Âsafî, Defterhâne-i Âmire Defterleri, Divan-ı Hümayun Sicilleri Mühimme Defterleri (A.ADVN.MHD.d)

A szultáni tanács jegyzőkönyvei (mühimme defteri) alapvető fontosságú az Oszmán Birodalom 16 – 18. századi történetének tanulmányozásához. Ezekbe másolták be a szultáni tanács, a díván ülései alatt született parancsokat, azaz fermánokat. Mivel a tanács által kiadott parancsok egy része mára már teljesen elveszett, ezért ezek jegyzőkönyvek jelentőségét nem lehet eléggé kihangsúlyozni. Sokszor olyan parancsokat is bemásoltak ide, amelyeket később már nem küldtek tovább a címzettnek. Ezek az iratok nagyon jó betekintést nyújtanak abba, hogy az Oszmán Birodalom egy-egy problémát milyen módon kívánt rendezni. A mühimme defterik forrásértékével kapcsolatban ki kell hangsúlyozni, hogy ezek a dokumentumok csak azt mutatják meg, hogy egy adott problémát milyen módon kívántak orvosolni. Azt azonban sokszor nem lehet végigkövetni, hogy ezeket a parancsokat miként hajtották végre. Éppen ezért, például a magyar vonatkozású iratok esetében, ezek elemzésekor nem árt más típusú oszmán-török, vagy európai forrást is felhasználni. A szultáni tanács jegyzőkönyveinek az anyaga a 16. század negyvenes éveitől egészen a visszafoglaló háborúig rengeteg érdekes adattal szolgál a

hódoltság, valamint az Erdélyi Fejedelemség történetéhez. Természetesen a 18. század első felében keletkezett bejegyzések is fontosak a magyar történelem szempontjából. Ezek között a Rákóczi-szabadságharc történetéhez viszonylag kevés anyag van, ellenben a Temesköz történetének alakulását és a 18. század eleji Habsburg–oszmán összecsapások alakulását nagyon jól végig lehet követni.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, 7–16.

Dávid Géza – Fodor Pál (szerk.), „*Az országügye mindenk előtt van.*” *A szultáni tanács Magyarországra vonatkozó rendeletei 1544 – 1545, 1552.* História Könyvtár, Okmánytárak 1. Budapest, 2005.

Dávid Géza – Fodor Pál (szerk.), „*Ez az ügy fölöttébb fontos.*” *A szultáni tanács Magyarországra vonatkozó rendeletei (1559–1560, 1564–1565).* História Könyvtár, Okmánytárak 6. Budapest, 2010.

Kütükoğlu, Mübahat S., Mühimme Defteri. In: *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Cilt 31. İstanbul, 2020, 519–522.

Hariciye Nezâreti Belgeleri (HR)

A Hariciye Nezâreti-t, azaz az oszmán Külügyminisztériumot 1839-ben hozták létre. Noha korábban már megvoltak azok az intézmények, amelyek a külpolitika irányításáért és nemzetközi kapcsolatok fenntartásáért feleltek, ennek az államigazgatási szervnek a létrehozása hatalmas minőségi ugrást jelentett. Kutatói szempontból az egyik legfontosabb az, hogy szinte hihetetlen mennyiségű francia nyelvű irat keletkezett a minisztérium működésekor. Szemben más európai levéltárakkal, az Oszmán Birodalom története során a Portára beérkező idegennyelvű dokumentumok közül jelenleg elenyésző mennyiségű iratot lehet az Oszmán Levéltárban elérni. Mivel az oszmán-török nyelvben és paleográfiában csak nagyon kevés kutató jártas, ezért ez leszűkíti azoknak a körét, akik ki tudják használni az iratokban rejlő potenciált. Éppen ezért jelentős a külügyi iratanyag, mert az oszmán diplomaták rendszerint franciául küldték haza a jelentéseiket, amelyeket azután fordítottak le oszmán-törökre, hogy azok beérkeztek a Külügyminisztériumban. Ennek folytán az oszmán-török nyelvben kevésbé járatos érdeklődők is jó betekintést kaphatnak az oszmán külpolitika alakulásáról. Magyar szempontból a Hariciye Nezâreti iratai közül a legérdekesebb a Kossuth-emigrációra, valamint az Osztrák – Magyar Monarchia és az Oszmán Birodalom között fennálló kapcsolatokra vonatkozó iratok lehetnek a legérdekesebbek. Eddig összesen 781 magyar vonatkozású tételt sikerült feltárni a lehet legkülönbözőbb témában.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, 379–387.

Findley, Carter V., Hariciye Nezâreti. In: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm *Ansiklopedisi*. Cilt 16. İstanbul, 1997, 178–180.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TS.MA.e)

A Topkapı Sarayı Müzesi Müze Levhaları iratları

A Topkapı Sarayı Müzesi levhalarının oszmán-török nyelven keletkezett iratit több, mint tíz évvel ezelőtt kezdték el digitálisan feldolgozni, és a másolatokat átadni az Oszmán Levhák részére. Ugyan ez a folyamat még mindig nem fejeződött be, de így is hatalmas iratanyag került át az Oszmán Levhákba, amely mindenki számára szabadon hozzáférhető. Ez hatalmas könnyebbséget jelent, hiszen korábban a Topkapı Sarayı Müzesi levhájába nehezen lehetett kutatási engedélyt szerezni, s az iratok másoltatása is rendkívül költséges volt.. Az Oszmán Levhák számára átadott anyagok között nagyszámban vannak magyar vonatkozású iratok. Jóllehet a múlt század harmincas éveiben Fekete Lajosnak számos iratot sikerült innen beszerezni, ennek ellenére érdemes volt a már bedigitalizált állományt újra átnézni, jegyzékelni, és jó minőségben megrendelni. Eddig összesen 227 olyan tétel került elő ebből a levhái egységből, amely a magyar történelem, valamint a magyar-oszmán kapcsolatok tanulmányozásához nélkülözhetetlenek. Az iratok közül a legkorábbi 1451-ben keletkezett, a legutolsó pedig 1788-ban.

Hazai György, A Topkapı Szeráj Müze levhájának magyar vonatkozású török iratit. I. *Levhái Közlemények* 26 (1955) 286–295.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşiv Kılavuzu. I. Fasikül. A-B-C. İstanbul, 1938.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşiv Kılavuzu. II. Fasikül. C-Ç-D-E-F-G-H. İstanbul, 1940.

Topkapı Sarayı Müzesi Osmanlı Saray Arşivi Kataloğu. Fermânlar. I. Fasikül. No. E. I - 12476. Hazırlayanlar Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Em. Kur. Alb. İbrahim Kemâl Baybura, Ülkü Altındağ. Yayına hazırlayan Ülkü Altındağ. Ankara, 1985.

Topkapı Sarayı Müzesi Osmanlı Saray Arşivi Kataloğu. Hükümetler – Beratlar. II. Fasikül. No. E. I -12476. Hazırlayanlar Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Em. Kur. Alb. İbrahim Kemâl Baybura, Ülkü Altındağ. Yayına hazırlayan Ülkü Altındağ. Ankara, 1988.